ΤΑ ΣΠΙΤΙΑ ΤΗΣ ΠΕΛΛΑΣ

Δρ Μαρία Λιλιμπάκη-Ακαμάτη
Διευθύντρια ΙΖ΄ Εφορείας
Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων

Η Πέλλα, πρωτεύουσα των αρχαίων Μακεδόνων για τρεις περίπου αιώνες, ένας από τους σημαντικότερους αρχαιολογικούς χώρους της Ελλάδας, ανασκαμμένη σε μεγάλη έκταση κυρίως στη διάρκεια του β΄ μισού του 20ού αιώνα, έχει αποτελέσει ως σήμερα αντικείμενο πολυπληθών και ευρύτατου περιεχομένου μελετών, καθώς η «μεγίστη των εν Μακεδονία πόλεων» υπήρξε το σπουδαιότερο πολιτικό, πολιτιστικό και εμπορικό κέντρο της Ελλάδας, με ευρήματα που απηχούν πολυδιάστατα τον πολιτισμό της ύστερης κλασικής και ελληνιστικής εποχής στον ελλαδικό χώρο.

Η Πέλλα: τα νεότερα αρχαιολογικά στοιχεία

Ως σήμερα ήταν γνωστό ότι η παραθαλάσσια περιοχή της Πέλλας επιλέχθηκε για τη μεταφορά της πρωτεύουσας του μακεδονικού βασιλείου από τις Αιγές, στο τέλος του 5ου αι. π.Χ., επειδή εξασφάλιζε καλύτερη επικοινωνία με τον λοιπό ελληνικό χώρο μέσω των θαλάσσιων διαδρομών και της ανοικτής πεδιάδας. Ένας πρόσθετος λόγος, ωστόσο, ήταν η διαχρονική κατοίκησή της από την Πρώιμη Εποχή Χαλκού, όπως απέδειξε η αποκάλυψη νεκροταφείων της Πρώιμης και Μέσης Εποχής Χαλκού (3η χιλιετία), της Εποχής του Σιδήρου (9ος-7ος αι. π.Χ.), καθώς και του 6ου και 5ου αι. π.Χ., στο πλαίσιο των εργασιών συντήρησης-ανάδειξης του αρχαιολογικού χώρου στην περιοχή της νέας εισόδου του. Τα νεκροταφεία αυτά, αλλά και η παρουσία κεραμικής των ίδιων πε-

1. Πέλλα, άποψη του οικοδομικού τετραγώνου 1 με την Οικία του Διονύσου.

ριόδων ευρύτερα στην ίδια περιοχή, βεβαιώνουν την ύπαρξη παλιότερων οικιστικών εγκαταστάσεων, τις οποίες διαδέχθηκε στην ίδια θέση η μακεδονική πρωτεύουσα.

Για την πρώτη οικοδομική φάση της Πέλλας ως πρωτεύουσας των Μακεδόνων τα περισσότερα στοιχεία προέρχονται κυρίως από το νεκροταφείο της, στην περιοχή της Αγοράς, που καθορίζει και τη θέση της πόλης, στο τέλος του 5ου αι. π.Χ., νότιανοτιοδυτικά της νέας εισόδου του αρχαιολογικού χώρου (εικ. 2). Τα παλιότερα οικιστικά λείψανα, που αποκαλύφθηκαν στην περιοχή των συγκροτημάτων του ιερού του Δάρρωνος, υποδεικνύουν με μεγάλη πιθανότητα την ύπαρξη πολεοδομικού συστήματος με ορθογώνια οικοδομικά τετράγωνα από το α΄ μισό του 4ου αι. π.Χ. (εικ. 3). Η έντονη παρουσία εισηγμένης κεραμικής από την Αττική βεβαιώνει τις στενές σχέσεις της πόλης στο α΄ μισό του 4ου αι. π.Χ. με την Αθήνα, πράγμα που ενισχύεται και από τα στοιχεία επιρροής της αττικής τέχνης που διαπιστώνονται και σε άλλους τομείς, όπως π.χ. στη γλυπτική, όπου οι αττικές επιρροές διαδέχονται αυτές του νησιωτικοϊωνικού χώρου. Η ανάπτυξη τοπικών εργαστηρίων κεραμικής στο β΄ μισό του 4ου αι. π.Χ., κοροπλαστικής, μεταλλοτεχνίας, κατασκευής ψηφιδωτών δαπέδων κ.λπ. δημιουργεί τις βάσεις μιας ακμάζουσας παραγωγικής δραστηριότητας που διαρκεί ως την εγκατάλειψη της πόλης, μετά το σεισμό που την έπληξε στις αρχές του 1ου αι. π.Χ. Ωστόσο, η πόλη δεν εγκαταλείφθηκε ολοκληρωτικά, εφόσον οικιστικά λείψανα ρωμαϊκών χρόνων (1ος-4ος αι. μ.Χ.) στο νότιο τμήμα της βεβαιώνουν την κατοίκηση της περιοχής αυτής και στα χρόνια που ήκμαζε η γειτονική, δυτικά, ρωμαϊκή αποικία της Πέλλας.

Η αρχαία πόλη, όπως τη γνωρίζουμε σήμερα, με το πολεοδομικό σχέδιο του τελευταίου τέταρτου του 4ου αι. π.Χ., απλώνεται σε έκταση 4.000 περίπου στρεμμάτων. Το ρυμοτομικό σχέδιο, με ορθογώνια ισοπλατή οικοδομικά τετράγωνα, τα οποία χωρίζονται ομοιό-

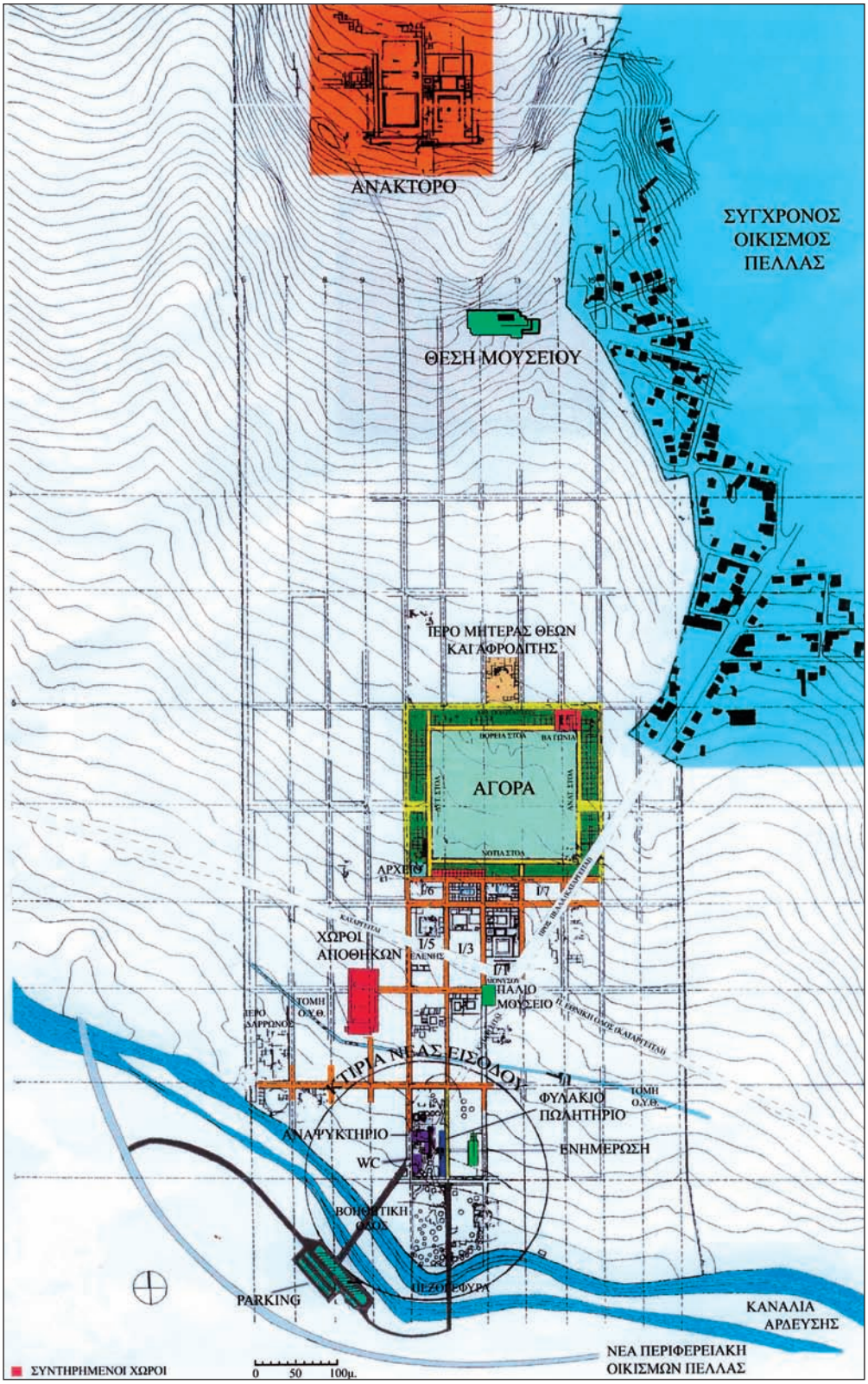

2. Ο ενοποιημένος αρχαιολογικός χώρος της Πέλλας.

μορφα από δρόμους πλάτους 6 και 9 μ., είναι εντυπωσιακό, καθώς είναι το πλέον ανεπτυγμένο, που μπορεί κανείς να δει σε αρχαία πόλη του ελλαδικού χώρου και να κατανοήσει το μέγεθός της, σε μια έκταση 2,5 χλμ. από Β προς Ν και 1,5 χλμ. περίπου από Α προς Δ. Μερικοί δρόμοι, που αποτελούν βασικές οδικές αρτηρίες, πλατύτεροι των άλλων, είναι πλακοστρωμένοι και πλαισιωμένοι από πεζοδρόμια και στοές, ενώ κάτω από τα οδοστρώματά τους υπάρχει ένα πυκνό και καλά οργανωμένο δίκτυο υδροδότησης και αποχέτευσης. Σήραγγες λαξευμένες στο βράχο έφερναν νερό από τις πηγές των βουνών και κατέληγαν σε αγωγούς πήλινους, λίθινους ή κτιστούς, με φρεάτια καθαρισμού, στοιχεία που μαρτυρούν μαζί με τις κρήνες, τα πηγάδια και τις δεξαμενές των δημόσιων και ιδιωτικών κτιρίων, το ανώτερο βιοτικό επίπεδο των κατοίκων. Χώροι λουτρών εντοπίστηκαν σε πολλά σπίτια, αλλά και σε δημόσια κτίρια.

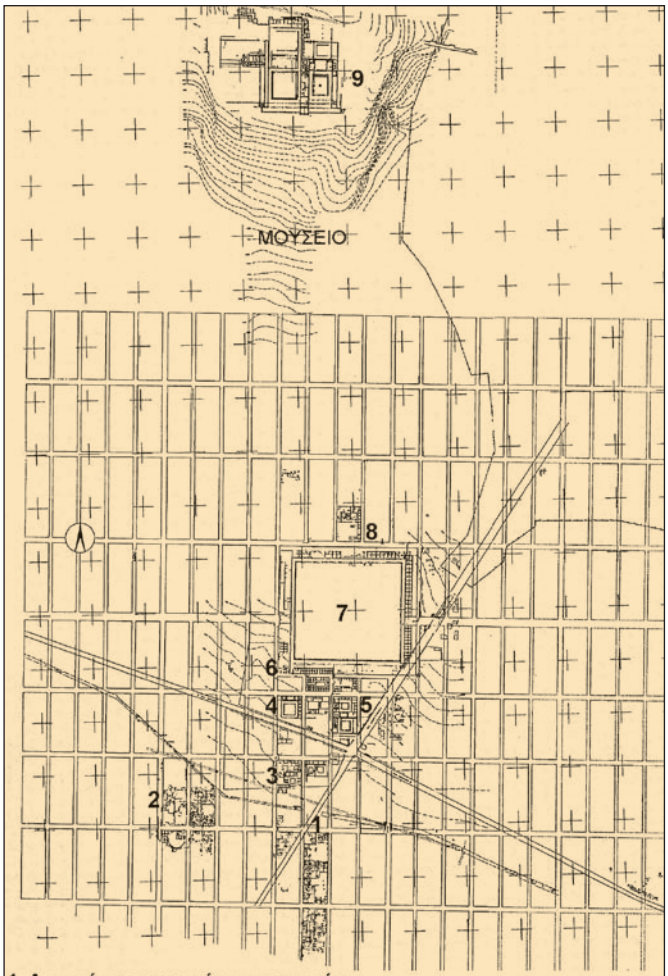

1. Λουτρό και εργαστήριο κεραμικής
2. Περιοχή ιερού Δάρρωνα. Λιθόστρωτος δρόμος
3. Οικία "Κονιαμάτων"
4. Οικία "Αρπαγής της Ελένης"
5. Οικία "Διονύσου"
6. Δημόσιο αρχείο
7. Αγορά
8. Ιερό Μητέρας των Θεών και Αφροδίτης
9. Ανάκτορο

3. Τοπογραφικό σχέδιο του αρχαιολογικού χώρου της Πέλλας με αποκατεστημένο το ορθογώνιο πολεοδομικό σχέδιο της αρχαίας πόλης.

Η πόλη είχε ισχυρή οχύρωση, όπως αποδεικνύουν τμήματα του βόρειου, δυτικού και ανατολικού σκέλους που έχουν αποκαλυφθεί. Το ανάκτορο καταλάμβανε έκταση 60.000 τ.μ. Αποτελείται από πέντε κτιριακές μονάδες με μεγάλες περίστυλες αυλές, αίθουσες υποδοχής, χώρους συνεδριάσεων και λατρείας, ιδιωτικά διαμερίσματα με λουτρά, εργαστήρια και αποθήκες, αλλά και με λουτρικές εγκαταστάσεις που εντάσσονται σε μεγάλο κτίριο παλαίστρας. Στη μέση της πόλης βρισκόταν το μεγάλο εμπορικό και διοικητικό κέντρο της Αγοράς, το οποίο απλώνεται σε έκταση 70.000 τ.μ., καταλαμβάνοντας δέκα οικοδομικά τετράγωνα της αρχαίας πόλης. Διέθετε μια τεράστια πλατεία στη μέση, στην οποία κατέληγαν πλευρικά δρόμοι της πόλης με μνημειακές κλιμακωτές προσβάσεις. Την πλατεία διέσχιζε στο κέντρο της, στον άξονα Α-Δ, ο μεγαλύτερος δρόμος της πόλης, πλάτους 15 μ. Στην αγορά βρίσκονταν οργανωμένα εργαστήρια κεραμικής, κοροπλαστικής και μεταλλοτεχνίας, καθώς και καταστήματα πώλησης των παραγόμενων προϊόντων, αλλά και τροφίμων και κρασιού φερμένου από πολλές περιοχές του αρχαίου κόσμου. Η βόρεια πτέρυγα της αγοράς αποτελούσε την έδρα των τοπικών αρχόντων, όπως αποδεικνύει η αρχιτεκτονική διαμόρφωση, οι βάσεις ενεπίγραφων μνημείων, αλλά και τα τμήματα μνημειακής πλαστικής που βρέθηκαν εδώ. Διοικητικό χαρακτήρα είχε και μια διώροφη κτιριακή μονάδα με περίστυλη αυλή στο νοτιοδυτικό τμήμα της Αγοράς, που αποτελούσε το δημόσιο αρχείο της πόλης, καθώς εκεί φυλάσσονταν δημόσια έγγραφα, στοιβαγμένα στον β΄ όροφο. Αυτό αποδεικνύει ο πολύ μεγάλος αριθμός των πήλινων σφραγισμάτων τους, τα οποία βρέθηκαν στερεοποιημένα από την πυρκαγιά που κατέστρεψε το κτίριο. Ποικίλα εργαστήρια, όμως, εντοπίστηκαν, εκτός από την Αγορά, και σε άλλες περιοχές, ενταγμένα στα οικοδομικά τετράγωνα. Τα εργαστήρια αυτά βεβαιώνουν μια πλούσια παραγωγική και βιοτεχνική δραστηριότητα, η οποία δεν διακόπηκε ούτε μετά τη ρωμαϊκή κατάκτηση του 168 π.Χ., παρά μόνο μετά την καταστροφή της πόλης από σεισμό, στις αρχές του 1ου αι. π.Χ.

Δύο μεγάλα οργανωμένα ιερά, το Ιερό της Μητέρας των Θεών και της Αφροδίτης και το ιερό του τοπικού θεραπευτή θεού Δάρρωνος, εντάσσονται στον πολεοδομικό ιστό της πόλης, μέσα στα οικοδομικά τετράγωνα, χωρίς να προβάλλονται ιδιαίτερα και χωρίς ιδιαίτερο μνημειακό χαρακτήρα. Είναι αστικά ιερά με κοινά αρχιτεκτονικά στοιχεία: μεγάλους υπαίθριους χώρους για συγκεντρώσεις πολλών ατόμων, μικρούς δίχωρους ναΐσκους, χώρους συμποσίων, αποθήκες, εργαστήρια. Ένα ακόμα μικρό αγροτικό ιερό, το θεσμοφόριο, ερευνήθηκε ΒΑ της πόλης.

Στα νεκροταφεία της Πέλλας αντιπροσωπεύονται όλοι οι τύποι της ταφικής αρχιτεκτονικής, ενώ τα πλούσια κτερίσματά τους προσφέρουν σημαντικά στοιχεία για τη διάρθρωση της τοπικής κοινωνίας, την οικονομία, τη γλώσσα, την

4. Πέλλα, άποψη του οικοδομικού τετραγώνου 5 με την Οικία της Αρπαγής της Ελένης.

ιδιωτική ζωή, τα ταφικά έθιμα και γενικότερα τις αντιλήψεις για το θάνατο και τη συνέχιση της ζωής μετά το θάνατο.

Η ενοποίηση του αρχαιολογικού χώρου της Πέλλας με την κατάργηση τμήματος του δημόσιου δρόμου Θεσσαλονίκης-Έδεσσας που τον διέσχιζε, η εξασφάλιση λειτουργικών υποδομών (κτιρίων εξυπηρέτησης επισκεπτών, διαδρομών κ.λπ.), η συντήρηση των αρχιτεκτονικών λειψάνων και η κατασκευή νέου μουσείου υπήρξαν οι βασικές παρεμβάσεις του ΥΠΠΟ για την προστασία, τη συντήρηση και την ανάδειξη των αρχαιοτήτων της Πέλλας, που υλοποιήθηκαν στο πλαίσιο του Γ΄ ΚΠΣ (εικ. 2).

Τα σπίτια της Πέλλας

Η οικιστική αρχιτεκτονική της Πέλλας είναι από τις πλέον γνωστές και καλά ερευνημένες της αρχαιότητας, χαρακτηριστική της μορφής του ελληνικού σπιτιού στην ύστερη κλασική και ελληνιστική εποχή, αλλά και του υψηλού βιοτικού επιπέδου του πληθυσμού της μακεδονικής πρωτεύουσας στα χρόνια αυτά. Τα σπίτια της Πέλλας, διατηρώντας βασικά στοιχεία των παλιότερων σπιτιών του ελληνικού χώρου, όπως τη λιτή αρχιτεκτονική εξωτερική όψη και την αυλή, ως κεντρικό πυρήνα διαμόρφωσης του εσωτερικού χώρου, αποτελούν αντιπροσωπευτικά δείγματα της εξέλιξης της οικιστικής αρχιτεκτονικής. Είναι οργανωμένα αρχιτεκτονικά σύνολα, βασικά στοιχεία του ρυμοτομικού σχεδίου της πόλης, με σαφείς κατανεμημένες λειτουργίες χώρων, τις οποίες υπαγορεύουν οι πολύπλευρες ανάγκες διαβίωσης των κατοίκων μιας πόλης, που για τρεις περίπου αιώνες αποτέλεσε το επίκεντρο ιστορικών και πολιτισμικών εξελίξεων τόσο στην Ελλάδα όσο και στον ευρύτερο χώρο της λεκάνης της Μεσογείου.

Τα σπίτια της Πέλλας ήταν ενταγμένα στα οικοδομικά τετράγωνα της πόλης και είχαν πρόσβαση από τους δρόμους που τα περιέβαλλαν (εικ. 1, 3, 4, 7). Ο αριθμός των σπιτιών σε κάθε οικοδομικό τετράγωνο εξαρτιόταν από το μέγεθός τους. Έτσι, στις περιπτώσεις των μεγάλων πολυτελών σπιτιών την έκταση των τετραγώνων καταλάμβαναν όχι περισσότερα από δύο σπίτια στον άξονα Β-Ν, που εκτείνονταν το καθένα από αυτά σε όλο το πλάτος του τετραγώνου. Στις περισσότερες, όμως, περιπτώσεις φαίνεται ότι σε ένα τετράγωνο μπορούσαν να είναι ενταγμένα ως και οκτώ σπίτια, τα οποία είχαν μεσοτοιχίες ή χωρίζονταν με στενούς διαδρόμους. Τα μεγαλύτερα σπίτια είχαν έκταση 1.000-3.160 τ.μ., τα μικρότερα 200-500 τ.μ. Όλα ήταν προσανατολισμένα προς τα νότια, εκμεταλλευόμενα τις ευνοϊκές τοπικές κλιματολογικές συνθήκες, και είχαν είσοδο, με πρόθυρο, συνήθως στην ανατολική πλευρά. Μια κεντρική αυλή, έκτασης 30 τ.μ. στα μικρότερα σπίτια και ως 500 τ.μ. στα μεγαλύτερα, που περιβάλλεται από στοές, είναι το κύριο χαρακτηριστικό των σπι-

5. Αποκατάσταση μιας κλίνης συμποσίου με τα χάλκινα εξαρτήματά της (fulcra), Αρχαιολογικό Μουσείο Πέλλας.

τιών της Πέλλας. Σε ορισμένα σπίτια υπήρχαν δύο αυλές, στοιχείο γνωστό και από άλλα σπίτια του ελλαδικού χώρου. Από την αυλή αυτή εξασφαλιζόταν ο φωτισμός και ο αερισμός των χώρων που αναπτύσσονται γύρω της. Σε πολύ λίγες περιπτώσεις υπήρχε μόνο μία στοά (παστάς), βόρεια της αυλής. Οι αυλές των πλουσιότερων σπιτιών είχαν δάπεδα με βότσαλα ή μαρμαροθετήματα, των φτωχότερων λιθόστρωτα ή ήταν στρωμένα με κομμάτια κεραμιδιών (εικ. 12, 13). Σε όλες σχεδόν τις αυλές υπήρχαν πηγάδια και σε πολλές από αυτές κρήνες, δεξαμενές, αλλά και βωμοί, όπου τελούνταν η οικιακή λατρεία. Οι στοές είχαν λίθινους κίονες δωρικού ή ιωνικού ρυθμού ή πεσσούς, επιχρισμένους με λευκό κονίαμα, όπως συμβαίνει και σε όλους τους τοίχους, για λόγους αισθητικής, αλλά και για την προστασία του ευαίσθητου ασβεστολιθικού υλικού. Σε αρκετά σπίτια υπήρχε και δεύτερος όροφος, κυρίως στο βόρειο τμήμα, όπως μαρτυρούν υπολείμματα κλιμάκων και αρχιτεκτονικά μέλη μικρότερων διαστάσεων από αυτά του ισογείου. Η είσοδος στα δωμάτια γινόταν από τις στοές και ορισμένες φορές, κυρίως στα δωμάτια συμποσίων, μέσω προθαλάμων. Η οικογένεια στα μεγαλύτερα σπίτια διέμενε στον δεύτερο όροφο, ενώ οι κοινωνικές υποχρεώσεις εξυπηρετούνταν στους χώρους υποδοχής των ξένων (ανδρώνες), που ήταν τα μεγαλύτερα δωμάτια του ισογείου με την πλέον επιμελημένη κατασκευή και πολυτελή συνήθως εξοπλισμό. Τα χαρμόσυνα οικογενειακά γεγονότα είναι γνωστό ότι γιορτάζονταν με συμπόσια. Σκηνές συμποσίων, γνωστές από ανάγλυφες στήλες, από τη ζωγραφική, αλλά κυρίως από την αγγειογραφία, αποκαθιστούν την εικόνα της λειτουργίας των χώρων αυτών. Οι συνδαιτυμόνες ήταν ανακεκλιμένοι σε ανάκλιντρα τοποθετημένα πάνω σε χαμηλούς αναβαθμούς κατά μήκος των τοίχων. Χαρακτηριστικά είναι τα χάλκινα εξαρτήματα συμποσιακών κλινών που έχουν βρεθεί στις ανασκαφές της Πέλλας. Μπροστά από τις κλίνες ήταν τοποθετημένα χαμηλά τραπέζια για τις τροφές και υποπόδια. Νεαροί άνδρες, οι οινοχόοι, αντλούσαν το κρασί από τους κρατήρες με οινοχόες ή αρύταινες (κουτάλες) και γέμιζαν τα κύπελλα των συμποσιαστών. Άνδρες και γυναίκες με αυλό, λύρα ή κιθάρα και χορεύτριες διασκέδαζαν με μουσική και χορό τους συμποσιαστές. Όλα τα παραπάνω, μαρτυρημένα από τις γραπτές πηγές και την εικονογραφία, επιβεβαιώνονται από τα ανασκαφικά στοιχεία της Πέλλας, τόσο από την εσωτερική διαμόρφωση των χώρων όσο και από τα κινητά ευρήματα.

Λατρευτικές τελετές, εκτός από τους βωμούς των αυλών, τελούνταν και σε ειδικούς χώρους των σπιτιών ή και σε λατρευτικές κόγχες των χώρων διαμονής.

Στην οικιακή λατρεία προστάτες της κατοικίας θεωρούνταν οι επίσημοι θεοί της πόλης και των οικογενειών. Η προστασία, όμως, του ιδιωτικού χώρου ήταν έργο και άλλων θεοτήτων, ιδιαίτερα στην ελληνιστική εποχή, μετά την παρακμή του θεσμού της πόλης. Καθώς οι χώροι λατρείας στις κατοικίες δεν διαφοροποιούνται μορφολογικά από τους υπόλοιπους, ταυτίζονται σχεδόν αποκλειστικά από τα ευρήματά τους. Από οικιακά ιερά της Πέλλας προέρχονται: ένα χάλκινο αγαλμάτιο του Ποσειδώνα (εικ. 6), αντίγραφο έργου του Λυσίππου, που βρέθηκε στον ίδιο χώρο με μια λίθινη πλάκα τελετουργικού τραπεζιού με φυτική και γεωμετρική διακόσμηση (εικ. 11), πήλινες προτομές γυναικείων θεοτήτων, προτομές Διονύσου και ειδώλια του διονυσιακού κύκλου, ειδώλια Αφροδίτης, Ερώτων, Ηρακλή, Αθηνάς, τρίμορφης Εκάτης, Ερμαϊκές στήλες, αλλά και θυμιατήρια, ομοιώματα βωμών, φιδιών, αυγών, τσαμπιών σταφυλιών, φαλλών κ.λπ.

Οι γυναικείες μορφές των πήλινων προτομών, οι οποίες ταυτίζονται με την Αφροδίτη, που λατρευόταν στην Πέλλα ως προστάτιδα της πόλης, μαζί με τη Μητέρα των Θεών, οι προτομές του Διονύσου, ο οποίος ως κύρια θεότητα μετείχε σε όλες τις ανθρώπινες δραστηριότητες, τα ειδώλια της Αθηνάς, με κέρατα στην περικεφα-

6. Χάλκινο αγαλμάτιο του θεού Ποσειδώνα ύστερης ελληνιστικής περιόδου, Αρχαιολογικό Μουσείο Πέλλας.

λαία, που λατρευόταν ως προστάτιδα της κτηνοτροφίας, αλλά και του προπάτορα των Μακεδόνων, του Ηρακλή, συνδέονται σταθερά με την οικιακή λατρεία. Η εύρεση ωστόσο ειδωλίων και άλλων θεοτήτων, τόσο στις κατοικίες όσο και στα δημόσια κτίρια, στα ιερά και στα νεκροταφεία, βεβαιώνει τις πολλαπλές υποστάσεις των λατρευόμενων θεών στην Πέλλα.

Τα ομοιώματα φιδιών έχουν ερμηνευθεί ως σύμβολα χθόνιων θεοτήτων, της φύλαξης του σπιτιού, της καλής τύχης και της ευημερίας, αλλά και ως στοιχεία τέλεσης μυστηρίων του ορφικού-διονυσιακού κύκλου. Το σταφύλι, κατεξοχήν σύμβολο του Διονύσου, συνδέεται με την ευρύτατη άσκηση της αμπελουργίας στην Πέλλα (έχουν εντοπισθεί εκτάσεις αμπελοκαλλιέργειας, με λαξεύματα φύτευσης στον φυσικό βράχο), ενώ το φίδι, που απεικονίζεται μερικές φορές στην πίσω όψη του τσαμπιού, μετατρέπει το πήλινο αντικείμενο σε φυλακτό με ευεργετική-προστατευτική σημασία. Το αυγό, τέλος, ως πηγή ζωής συνδέεται και αυτό με τα διονυσιακά και ορφικά μυστήρια, που απέβλεπαν στην απόκτηση της μεταθανάτιας ευδαιμονίας.

Σε όλα τα σπίτια υπήρχαν αποθήκες, μαγειρεία και χώροι υγιεινής, οι οποίοι φαίνεται ότι εξυπηρετούσαν και τις ανάγκες του λουτρού. Στις αποθήκες τα αγαθά (σιτηρά, κρασί, λάδι) ήταν αποθηκευμένα σε μεγάλα πιθάρια, καλυμμένα με πήλινες ή λίθινες πλάκες. Τα πιθάρια αυτά αρκετές φορές διασώθηκαν στη θέση τους, χωμένα στο χωμάτινο δάπεδο των δωματίων. Οι χώροι υγιεινής βρίσκονταν συνήθως σε γειτνίαση με τους δρόμους, ώστε οι αποχετευτικοί αγωγοί τους να επικοινωνούν με τους κεντρικούς αγωγούς των δρόμων. Το δάπεδο και τουλάχιστον το κάτω τμήμα των τοίχων τους ήταν επιχρισμένα με υδραυλικό κονίαμα. Οι λουτήρες ήταν κτιστοί επιχρισμένοι με κονίαμα, πήλινοι ή μαρμάρινοι. Η υδροδότηση των σπιτιών γινόταν με πήλινους αγωγούς, που μετέφεραν νερό ή από τους κεντρικούς υδροδοτικούς αγωγούς, που διέσχιζαν τους δρόμους της πόλης, ή από τις κρήνες και τα πηγάδια, που βρίσκονταν στο κέντρο της αυλής. Στις στοές των αυλών αρκετών σπιτιών υπήρχαν και υπόγειες δεξαμενές με κλιμακωτές καθόδους, που επικοινωνούσαν με τις υδροδοτικές σήραγγες της πόλης.

Τα σπίτια ήταν απέριττα εξωτερικά. Οι τοίχοι, κτισμένοι με λίθους στο κατώτερο τμήμα και πλίνθους στο υπόλοιπο, ήταν επιχρισμένοι με υπόλευκα κονιάματα εξωτερικά και εσωτερικά. Τα εσωτερικά τοιχώματα, όμως, των δωματίων αρκετές φορές είχαν πολύχρωμες διακοσμήσεις, οι οποίες στα πολυτελέστερα σπίτια συναγωνίζονταν τη μοναδικότητα των ψηφιδωτών δαπέδων. Βασικά χρώματα αυτών των διακοσμήσεων ήταν το κόκκινο, το κίτρινο και το βαθύ γαλάζιο, κατανεμημένα συνήθως σε ζώνες. Ωστόσο υπήρχαν και πιο σύνθετες διακοσμήσεις, όπως αυτές του «Α΄ Πομπηιανού Στυλ». Σε μια περίπτωση έγινε δυνατή η αποκατάστασή της σε ύψος 5 μ. (εικ. 8). Η διακόσμηση προέρχεται από τον βό-

7. Πέλλα, άποψη της Οικίας των Κονιαμάτων, στα νότια του οικοδομικού τετραγώνου 5.

8. Αποκατάσταση της διακόσμησης του βόρειου τοίχου αίθουσας με έγχρωμα πλαστικά κονιάματα από την Οικία των Κονιαμάτων, Αρχαιολογικό Μουσείο Πέλλας.

9. Αποκατάσταση ξύλινης θύρας με χάλκινες εφηλίδες, Αρχαιολογικό Μουσείο Πέλλας.

ρειο τοίχο μεγάλης αίθουσας της λεγόμενης Οικίας των Κο - νιαμάτων (3ος αι. π.Χ., εικ. 7), που αποδίδει διώροφη πρόσοψη κτιρίου με τα τυπικά δομικά στοιχεία της κατασκευασμένα με κονίαμα και χρωματισμένα: Στο τμήμα που αντιστοιχεί στο ισόγειο εικονίζονται ο τοιχοβάτης με ζωγραφική απόδοση φλεβωτών μαρμάρων, λευκοί και πολύχρωμοι ορθοστάτες, πλάκες με μίμηση φλεβωτών και κροκαλοπαγών μαρμάρων, γωνιόλιθοι κίτρινοι κτισμένοι με το ισοδομικό σύστημα, γείσο. Στον δεύτερο όροφο αντιστοιχεί πεσσοστοιχία με κόκκινα θωράκια μεταξύ λευκών πεσσών, που επιστέφονται με γείσο. Πάνω από τα θωράκια διαμορφώνονται παράθυρα από τα οποία προβάλλει ο ουρανός με γαλάζιο χρώμα. Το σύνολο, που επιστέφεται από ένα ακόμα γείσο, είναι μοναδικό παράδειγμα συνολικής σε ύψος διακόσμησης ολόκληρου τοίχου στον ελληνικό χώρο, το οποίο βεβαιώνει ότι η μορφή αυτής της ζωγραφικής, που έγινε για πρώτη φορά γνωστή στις ανασκαφές σπιτιών της Πομπηίας, ήταν γνωστή στην Πέλλα στην ελληνιστική εποχή. Χρωματισμένοι δεν ήταν, όμως, μόνον οι εσωτερικοί τοίχοι των δωματίων, αλλά και τα αρχιτεκτονικά μέλη (κιονόκρανα, επίκρανα, επιστύλια, ζωφόροι, γείσα). Με κόκκινο και γαλάζιο χρώμα αποδίδονταν ταινίες, κυμάτια, ανθέμια και φύλλα άκανθας.

Οι ξύλινες στέγες των σπιτιών καλύπτονταν από μεγάλες πήλινες κεραμίδες (λακωνικού και κορινθιακού τύπου). Πολλές από αυτές, του κορινθιακού τύπου (σίμες, ηγεμόνες στρωτήρες και καλυπτήρες), ήταν διακοσμημένες με ανθέμια, λωτούς, αστραγάλους, πλοχμούς, μαιάνδρους, με ανοικτό κίτρινο, καστανό και κόκκινο χρώμα (εικ. 5, πάνω). Ορισμένες κεραμίδες, λακωνικού τύπου, ήταν ενσφράγιστες. Τα αναγραφόμενα στις σφραγίδες βεβαιώνουν ότι υπήρχαν εργαστήρια κατασκευής κεραμίδων, τον έλεγχο των οποίων είχαν οι βασιλείς, αλλά αργότερα και ιδιώτες. Έτσι, σε πολλές κεραμίδες από τις στέγες σπιτιών της Πέλλας, υπάρχουν οι επιγραφές: ΠΕΛΛΗΣ, ΔΗΜΟ[ΣΙΑ], ΒΑΣΙΛΙΚΟΣ, ΦΙΛΙΠΠΟΥ κ.λπ., σε αρκετές περιπτώσεις μαζί με σύμβολα (άρπη, δελφίνι κ.λπ.), ενώ σε άλλες κεραμίδες αναγράφονται τα ονόματα

των ιδιοκτητών των εργαστηρίων: Αριστόνους, Αριστοκράτης, Εύαρχος, Λυσίμαχος, Σωσίας κ.λπ.

Με τα μέχρι σήμερα στοιχεία φαίνεται ότι τα μεγαλύτερα και πλουσιότερα σπίτια της Πέλλας ήταν χωροθετημένα στο κέντρο της πόλης, στην περιοχή της Αγοράς. Τα σπίτια που έχουν αποκαλυφθεί νοτιότερα, αλλά και σε οικοδομικά τετράγωνα του βορειοανατολικού τμήματος της πόλης (μέσα στον σύγχρονο οικισμό, στο πλαίσιο σωστικών ανασκαφών) είναι μικρότερα. Χαρακτηριστικό είναι το οικοδομικό τετράγωνο όπου βρίσκεται η Οικία των Κονιαμάτων (εικ. 7). Στο τετράγωνο αυτό, που έχει ερευνηθεί σε μεγάλη έκταση και μπορεί να θεωρηθεί αντιπροσωπευτικό των οικοδομικών τετραγώνων της πόλης με σπίτια μεσαίου μεγέθους, υπολογίζεται ότι υπήρχαν οκτώ σπίτια. Ενδεχομένως σε τετράγωνα πιο απομακρυσμένων από το κέντρο της πόλης περιοχών να υπήρχαν περισσότερα και μικρότερα σπίτια.

10. Πήλινα αγγεία καθημερινής χρήσης, Αρχαιολογικό Μουσείο Πέλλας.

Σε πολλά σπίτια διαπιστώνονται επισκευές και τροποποιήσεις του αρχικού σχεδίου, που βεβαιώνουν άλλοτε τη διαχρονική οικιακή χρήση και άλλοτε την αλλαγή χρήσης (κυρίως μετά τη ρωμαϊκή κατάκτηση του 168 π.Χ.), τουλάχιστον ορισμένων τμημάτων, που γειτνίαζαν με τους δρόμους, τα οποία μετατρέπονται σε εργαστήρια-καταστήματα, όπως μαρτυρούν οι εγκαταστάσεις κεραμικών κλιβάνων και η ύπαρξη εργαστηριακών καταλοίπων.

Ο εξοπλισμός των σπιτιών

Από την ανασκαφική έρευνα των κατοικιών της Πέλλας προέρχεται ένας πολύ μεγάλος αριθμός ευρημάτων, τα οποία παρέχουν πλήθος στοιχείων για τη δομή και τη λειτουργία των χώρων τους, τον εξοπλισμό τους, αλλά και την καθημερινή ζωή των ενοίκων, την ένδυση και τον καλλωπισμό τους, τις ασχολίες τους, τις λατρευτικές τελετές στα οικιακά ιερά, την άθληση, την εκπαίδευση, τη διασκέδαση. Τα περισσότερα από τα ευρήματα αυτά είναι χρηστικά σκεύη: πήλινα, μεταλλικά, λίθινα και γυάλινα αγγεία, μεταλλικά αντικείμενα εξοπλισμού, εργαλεία και είδη οικιακής χρήσης, νομίσματα και θησαυροί νομισμάτων. Αντικείμενο με συμβολικό χαρακτήρα, πήλινα λατρευτικά ειδώλια, μαρμάρινα και χάλκινα αγαλμάτια, σχετίζονται με την οικιακή λατρεία. Τα πήλινα και μαρμάρινα περιρραντήρια, τα αντικείμενα εξοπλισμού των δωματίων, π.χ. τα πύραυνα (μαγκάλια), τα τραπέζια, τα λειτουργικά και διακοσμητικά μεταλλικά εξαρτήματα θυρών και επίπλων, οι πήλινοι και μαρμάρινοι λουτήρες κ.ά., συνθέτουν την εικόνα ενός ποικιλόμορφου εξοπλισμού, σε αρκετές περιπτώσεις εξαιρετικά πολυτελούς (εικ. 9). Ο εξοπλισμός αυτός μαζί με τα υπόλοιπα ανασκαφικά στοιχεία βεβαιώνει την ύπαρξη μιας πολύπλευρης τεχνογνωσίας, αλλά και ένα ιδιαίτερα υψηλό βιοτικό επίπεδο.

11. Αποκατάσταση τραπεζιού με λίθινη κυκλική πλάκα διακοσμημένη με φυτικά και γεωμετρικά σχέδια, Αρχαιολογικό Μουσείο Πέλλας.

Από τα ανασκαφικά ευρήματα το μεγαλύτερο ποσοστό καταλαμβάνουν τα πήλινα αγγεία, βασικά σκεύη για την εξυπηρέτηση ποικίλων αναγκών: τη μεταφορά και την αποθήκευση στερεών και υγρών προϊόντων διατροφής (πιθάρια, αμφορείς), την προετοιμασία του φαγητού (χύτρες, λεκάνες κ.λπ.), το σερβίρισμα του φαγητού (πινάκια, σκυφίδια κ.λπ.) και του κρασιού (κρατήρες για την ανάμειξη του κρασιού με νερό, οινοχόες και αρύταινες για την άντληση του κρασιού από τους κρατήρες, ηθμοί (σουρωτήρια), κύλικες, φιάλες, κάνθαροι, σκύφοι), την αποθήκευση αρωμάτων (μυροδοχεία), καλλυντικών και κοσμημάτων (πυξίδες), το φωτισμό των χώρων (λυχνάρια), την τέλεση σπονδών και άλλων λατρευτικών τελετών (φιάλες, ρυτά, πλαστικά αγγεία, θυμιατήρια) (εικ. 10).

12. Το ψηφιδωτό με θέμα την αρπαγή της Ελένης από τον Θησέα διακοσμούσε το δάπεδο ανδρώνα της ομώνυμης οικίας, Αρχαιολογικό Μουσείο Πέλλας.

Τα σκεύη που χρησιμοποιούνταν στην καθημερινή ζωή της οικογένειας ήταν κυρίως απλά αβαφή αγγεία, αυτά, όμως, που εξυπηρετούσαν τις ανάγκες των συμποσίων και κυρίως αυτά που χρησιμοποιούνταν στις σπονδές και τις άλλες λατρευτικές τελετές ξεχώριζαν για την καλύτερη ποιότητα της κατασκευής, αλλά και τη διακόσμηση (με λαμπερό μαύρο γάνωμα ή με διακόσμηση ερυθρόμορφη, ανάγλυφη, αλλά και με επίθετο πηλό, χρώμα και χάραξη). Αρκετά από τα αγγεία των συμποσίων ήταν μεταλλικά, κυρίως χάλκινα (οινοχόες, κρατήρες, αρύταινες, φιάλες κ.λπ.). Μεταλλικά και λίθινα αγγεία χρησιμοποιούνταν και στις λατρευτικές τελετές αναδεικνύοντας την ευμάρεια των ενοίκων και εξυπηρετώντας την κοινωνική προβολή των οικογενειών.

Τα ψηφιδωτά δάπεδα των σπιτιών της Πέλλας

Οι αίθουσες συμποσίων και οι προθάλαμοί τους στα πλουσιότερα σπίτια της Πέλλας είχαν ψηφιδωτά δάπεδα κατασκευασμένα με φυσικές ψηφίδες περιορισμένων και ήπιων χρωματικών διαβαθμίσεων (κυρίως λευκές, μαύρες, καστανές, γκρίζες, λίγες κόκκινες, κίτρινες) τοποθετημένες επάνω σε κονίαμα από άμμο, ασβέστη και τριμμένο κεραμίδι. Η μεγάλη ποικιλία των διακοσμητικών θεμάτων των ψηφιδωτών και η τεχνική αρτιότητά τους αποδεικνύουν την ύπαρξη οργανωμένων εργαστηρίων ψηφιδωτών στην Πέλλα. Στο ψηφιδωτό του κυνηγιού του ελαφιού μαρτυρείται για πρώτη και μοναδική φορά το όνομα ψηφοθέτη, του Γνώσιος (εικ. 13).

Τα δάπεδα των προθαλάμων είχαν συνήθως διακόσμηση με γεωμετρικά θέματα. Στα δάπεδα των ανδρώνων οι κύριες παραστάσεις καταλάμβαναν είτε ολόκληρο το χώρο είτε περιορίζονταν στο κέντρο του, περιβαλλόμενες από συμπληρωματικά φυτικά ή γεωμετρικά διακοσμητικά στοιχεία. Μπροστά από το κατώφλι, σύμφωνα και με την παράδοση των ψηφιδωτών διακοσμήσεων των κλασικών σπιτιών του ελλαδικού χώρου, υπήρχε συνήθως επιμήκης πίνακας με ξεχωριστή διακόσμηση.

Τα σπίτια του Διονύσου και της Ελένης (έκτασης 3.160 τ.μ. και 2.350 τ.μ. αντίστοιχα), όπως ονομάζονται συμβατικά από τα θέματα ψηφιδωτών δαπέδων τους, εξακολουθούν να παραμένουν από την εποχή της αποκάλυψής τους, το 1957, ως σήμερα, μοναδικά σε μέγεθος, μνημειακότητα και πολυτέλεια δείγματα κατοικιών πλούσιων ανθρώπων της μακεδονικής πρωτεύουσας (εικ. 1, 4). Τα σπίτια αυτά υποδεικνύουν με μοναδικό τρόπο την ύπαρξη μιας ιδιαίτερα εύπορης κοινωνικής τάξης, την οποία δημιούργησαν στη Μακεδονία οι οικονομικές πρόσοδοι της νικηφόρας εκστρατείας του Αλεξάνδρου. Είναι χαρακτηριστική η οικοδόμηση των δύο σπιτιών την ίδια περίοδο, 325-300 π.Χ., στην ίδια περιοχή, κοντά στο διοικητικό και εμπορικό κέντρο της πόλης, την Αγορά. Είναι η εποχή της γενικής αναδιοργάνωσης της πόλης, στα χρόνια του Κασσάνδρου, όπως αυτή αποτυπώνεται σήμερα στην πλειονότητα των σωζόμενων αρχιτεκτονικών λειψάνων.

Τα διακοσμητικά θέματα των ψηφιδωτών δαπέδων σχετίζονταν άμεσα με τις θρησκευτικές αντιλήψεις, το μορφωτικό επίπεδο, αλλά και τις ενασχολήσεις των ενοίκων των σπιτιών. Η απεικόνιση-επιφάνεια του Διονύσου, θεού του κρασιού, και μελών του κύκλου του (κένταυροι), απόλυτα ταιριαστή με τις λειτουργίες του χώρου που διακοσμούσε, οι μυθολογικές παραστάσεις της αρπαγής της Ελένης από τον Θησέα και της Αμαζονομαχίας, αλλά και οι αρπαγές ζώων από μυθικά θηρία, έχοντας τις απαρχές τους στα αρχαϊκά χρόνια, εντάσσονται στον ευρύ κύκλο παρόμοιων απεικονίσεων, κυρίως στην αγγειογραφία, του 4ου αι., βεβαιώνοντας την ομοιογένεια των θεματικών στοιχείων σε διάφορους τομείς της τέχνης. Η αρπαγή της Ελένης στο ψηφιδωτό της Πέλλας, βέβαια, παρά την τυπολογική ομοιότητα με άλλες αρπαγές, δεν είναι συνηθισμένη, γι' αυτό και έχει συσχετισθεί με την ύπαρξη κάποιας ζωγραφικής απεικόνισης, χαμένης σήμερα (εικ. 12). Από την άλλη πλευρά, η παρουσία σκηνών από κυνήγια (λιονταριού, ελαφιού) σχετίζεται αναμφισβήτητα με την αγαπημένη ενασχόληση βασιλέων και ευγενών στα ελληνιστικά χρόνια, αν και ορισμένοι μελετητές έχουν υποστηρίξει ότι το

ψηφιδωτό του κυνηγιού του λιονταριού είναι εμπνευσμένο από το ανάθημα του Κρατερού στους Δελφούς.

Τα σώματα των μορφών στα ψηφιδωτά δάπεδα της Πέλλας προβάλλουν στο μαύρο πεδίο με λευκές ψηφίδες, ενώ οι πλαστικοί όγκοι τονίζονται με φωτοσκιάσεις που δημιουργούν γκρίζες ψηφίδες σε διάφορες τονικές διαβαθμίσεις. Κόκκινες ψηφίδες και τεχνητές χρησιμοποιούνται περιορισμένα (κόκκινες στην ταινία του θύρσου του Διόνυσου, τεχνητές πράσινες στο στεφάνι και στο θύρσο). Το περίγραμμα και οι λεπτομέρειες των μελών του σώματος αποδίδονται με λεπτά μολύβδινα ελάσματα ή ταινίες ψημένου πηλού. Πολυχρωμία χαρακτηρίζει το έδαφος στο κυνήγι του λιονταριού. Κύρια χαρακτηριστικά των συνθέσεων είναι, στο ψηφιδωτό του Διονύσου, η αρμονία, η καλλιγραφική απόδοση των λεπτομερειών και η χρωματική ευαισθησία, στο ψηφιδωτό του κυνηγιού του λιονταριού η ένταση της κίνησης των μορφών και οι διακριτικές χρωματικές διαβαθμίσεις, στο ψηφιδωτό του κυνηγιού του ελαφιού η εμπλοκή των μορφών, η δημιουργία συνιζήσεων, οι οποίες μαζί με τις έντονες φωτοσκιάσεις δίνουν την αίσθηση της τρίτης διάστασης, ο ρεαλισμός της απόδοσης και οι πλούσιες χρωματικές διαφοροποιήσεις (εικ. 13). Στο ψηφιδωτό της αρπαγής της Ελένης, διαστάσεων 8,48x2,84 μ., το θέμα ταυτίζεται με τα ονόματα των μορφών, τα οποία αναγράφονται στο πάνω μέρος (εικ. 12). Εδώ κυριαρχεί η ένταση, που αποδίδεται με τις ζωηρές κινήσεις των μορφών και την απεικόνιση των συναισθημάτων στα πρόσωπά τους. Παρά τα έντονα περιγράμματα, οι φωτοσκιάσεις είναι διακριτικές και οι τονικές διαβαθμίσεις των χρωμάτων περιορισμένες.

13. Ψηφιδωτό δάπεδο από την Οικία της Αρπαγής της Ελένης με παράσταση κυνηγιού ελαφιού, 325-300 π.Χ. Αρχαιολογικό Μουσείο Πέλλας.

Ψηφιδωτά δάπεδα, ανάλογης ποιότητας, δεν είχαν μόνον τα πλούσια σπίτια της Πέλλας. Είχαν και ορισμένα δημόσια κτίρια, όπως αυτά που αποκαλύφθηκαν στην περιοχή του ιερού του Δάρρωνος. Το δάπεδο ενός κυκλικού κτιρίου, που έχει συσχετισθεί με την ηρωική λατρεία του τοπικού θεραπευτή θεού, διακοσμείται με πλούσια φυτικά στοιχεία και την παράσταση γρύπα και πάνθηρα που επιτίθενται σε ελάφι, μπροστά στην είσοδο. Ανάλογη φυτική διακόσμηση και παράσταση Κενταυρίνας που σπένδει μπροστά σε σπηλιά (αμέσως μετά την είσοδο) έχει και το δάπεδο αίθουσας συμποσίου σε γειτονικό κτίριο, που ταυτίσθηκε με εστιατόριο.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

ΛΙΛΙΜΠΑΚΗ-ΑΚΑΜΑΤΗ Μ., *Πέλλα και η περιοχή της*, Αθήνα 2004, σ. 16 κ.ε.

—, «Νέες ανασκαφικές έρευνες στην Πέλλα», *ΑΕΜΘ* 14 (2000), σ. 407 κ.ε.

—, «Χάλκινο fulcrum από την Πέλλα», *ΑΔ* 34(1979) Μελέτες, σ. 138 κ.ε.

ΜΑΚΑΡΟΝΑΣ Χ., «Ανασκαφαί Πέλλης 1957-1960», *ΑΔ* 16 (1960) Μελέται, σ. 72 κ.ε.

ΜΑΚΑΡΟΝΑΣ Χ. / Ε. ΓΙΟΥΡΗ, *Οι οικίες της αρπαγής της Ελένης και του Διονύσου της Πέλλας*, Αθήναι 1989.

ΣΙΓΑΝΙΔΟΥ Μ., «Η ιδιωτική κατοικία στην Πέλλα», *Αρχαιολογία* 2 (1982), σ. 31 κ.ε.

ΣΙΓΑΝΙΔΟΥ Μ. / Μ. ΛΙΛΙΜΠΑΚΗ-ΑΚΑΜΑΤΗ, *Πέλλα*, Αθήνα 1996, σ. 20 κ.ε., 65 κ.ε.

WALTER-ΚΑΡΥΔΗ Ε., *Το ελληνικό σπίτι*, Αθήνα 1996.

The houses of Pella

Maria Lilimpaki-Akamati

Pella, birthplace of Alexander the Great, became the royal capital of the ancient kingdom of Macedon under king Archelaos, around 400 BC.

Systematic archaeological excavation carried from 1977 onwards was combined recently with the conservation and enhancement of the archaeological site of Pella and the construction of a new museum. The A. presents a synthesis of the latest archaeological finds in this major political, cultural and commercial centre of the late classical and hellenistic period. The city, a coastal town in antiquity, extends over an area of about 400 hectares and had a regular («hippodamian») city plan, with broad main streets, paved and with sidewalks, and a dense network of pipes for water supply and drain. Excavated areas and buildings, such as the palace, the agora, several houses and workshops, sanctuaries, cemeteries and fortifications, attest to the high standard of living enjoyed by its inhabitants. The A. focuses on the extensive remains of three hellenistic houses, named after their renowned mosaics («House of Dionysos», «House of the Abduction of Helen») or wall decorations («House of the Coloured Stuccoes»), giving a vivid picture of everyday life in Pella.